

Uluslararası
Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve
Birlikte Yaşama Kültürü
Bilgi Şöleni
Bildiriler Kitabı

25-27 Ağustos 2021 tarihleri arasında
zoom meeting altyapısıyla çevrimiçi gerçekleşmiştir.

Editör
Dr. Özlem ÖZDEMİR

**TÜRK OCAKLARI
ESKİŞEHİR ŞUBESİ YAYINI**

BİLGİ ŞÖLENİ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. Nedim ÜNAL
(Türk Ocakları Eskişehir Şubesi Başkanı)

AKADEMİK KOORDİNATÖR

Doç. Dr. Ahmet Yılmaz SOYYER
(SDÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Nedim ÜNAL
Prof. Dr. Kemal POLAT
Prof. Dr. Kamil SARITAŞ
Dr. Duygu TANIDI
Arş. Gör. Esmâ TÜRKMEN
Arş Gör. Esmâ YÜRÜK
Uzman Saniye Aybüke BERK

AKADEMİK KURUL

Doç. Dr. Ahmet Yılmaz SOYYER
Ali Rıza ÖZDEMİR

BİLDİRİ KİTABI EDITÖRÜ

Dr. Özlem ÖZDEMİR

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Salih ÇİFT
Prof. Dr. Sadullah GÜLTEN
Prof. Dr. Kalamkas KALYBAYEVA
(Kazakistan)
Prof. Dr. Namıq MUSALI
Prof. Dr. Kemal POLAT
Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
Prof. Dr. Ahmet TAŞGIN
Prof. Dr. Ömer Faruk TEBER
Prof. Dr. M. Saffet SARIKAYA
Prof. Dr. Harun YILDIZ
Doç. Dr. Aziz ALTI
Doç. Dr. Cem ERDEM (Polonya)
Doç. Dr. Bakıt MURZARAİMOV
(Kırgızistan)
Doç. Dr. Tavaldieva Gülbahar
NİSHANOVNA (Özbekistan)
Prof. Dr. Kamil SARITAŞ
Dr. Bülent KELEŞ (Almanya)
Dr. Özlem ÖZDEMİR
İbrahim Bahadır (Almanya)

Türk Ocakları Eskişehir Şubesi Yayını

Editör: Dr. Özlem ÖZDEMİR

Mizanpaj: Sistem Ofset

Kapak: Hasan KINIK

Baskı: Sistem Ofset Bas. Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Baskı Tarihi: 2022

ISBN: 978-605-72073-0-2

Adres: Türk Ocakları Eskişehir Şubesi

Dede Mahallesi Sivrioğlu Sokağı Nu: 2 Odunpazarı/ESKİŞEHİR
eskisehir@turkocaklari.org.tr - turkocagi26@gmail.com

Telefon: 0222 221 41 41 - 0531 783 62 65

Bu kitapta ifade edilen görüşler sadece yazarlarına ait olup,
Türk Ocakları Eskişehir şubesinin resmi görüşlerini yansıtmamaktadır.

TOPLUMSAL BİR GERÇEKLIK OLARAK CEMEVLERİ

Cemhouses as a Social Reality

*Doç. Dr. Fevzi RENÇBER**

Öz

Geçmişte tekke, zaviye ve dergâhlarda erkanlarını yürüten Alevî-Bektaşî gruplar, Cumhuriyet sonrası dönemde erkanlarını, dernek, vakıf ve kültür evi olarak kurdukları mekanlarda icra etmeye başlamışlardır. Günümüz Türkiye'sinde Alevîlik, tarihi-kültürel zemini ve kendine has kurumlarıyla yeniden tartışma konusu haline gelmiştir. Bu tartışmaların odağında, Alevî yurttaşlarımızın dini ve sosyal yaşamında ağırlıklı bir yeri olan cemevleri bulunmaktadır. Daha çok kırsal kesimde yaşayan Alevî topluluklar, özellikle 1950'li yıllardan sonra sosyal ve ekonomik nedenlerle büyük kentlere göç etmişler ve buralarda kendi kültürlerini yaşatmak, erkânlarını rahatça icra etmek amacıyla çeşitli isimler altında toplanarak Türkiye'nin muhtelif yerlerinde dernek, vakıf, cem ve kültür merkezleri kurmuşlardır. Cemevlerinde toplanan Alevîler erkânlarını yapmanın yanı sıra buralarda kendi kültür ve geleneklerini yaşatmaya devam etmektedirler. Cemevlerinin kökeni, işlevi ve kurumsal-dini statüsü üzerine tatmin edici bir fikir birliği bulunmamaktadır. Cemevlerinin dini ve yasal statüsü konusunda araştırmacılar arasında temel bazı ayrılık noktaları olduğu gibi, Alevî yurttaşlarımız arasında da bu konuda tam bir mutabakat yoktur. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren gelişen bu olgu, beraberinde bazı tartışmalara sebep olmuştur. Bugün Türkiye'de cemevleri ictimai hayatta bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alevîlik, Bektaşîlik, Dergâh, Meydan Odası, Cemevleri.

Abstract

In the past, Alevi-Bektashi groups, who carried out their erkans in dervish lodges, zawiya and dervish lodges, started to perform

* Sırnak Üniversitesi öğretim üyesi.

their erkans in the places they established as associations, foundations and cultural houses in the post-Republican period. In today's Turkey, Alevism has once again become a subject of discussion with its historical-cultural background and unique institutions. At the center of these discussions is the Cemhouses, which have a predominant place in the religious and social life of our Alevi citizens. Alevi communities, mostly living in rural areas, migrated to big cities for social and economic reasons, especially after the 1950s, and they gathered under various names in order to keep their own culture alive and to hold their meetings comfortably in associations; they have established foundations, Cem and cultural centers in various parts of Turkey. Alevis who gather in cem houses continue to keep their own culture and traditions alive, as well as making their rituals. There is no satisfactory consensus on the origin, function and institutional-religious status of cemhouses. Just as there are some fundamental points of disagreement among researchers regarding the religious and legal status of cemhouses, there is no complete agreement among our Alevi citizens on this issue. This phenomenon, which has developed especially since the 1990s, has led to some discussions. Today, cemhouses appear as a reality in social life in Turkey.

Key Words: Alevism, Bektashism, Dervish Lodge, Cem Houses.

1. Giriş

Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren Alevîlerin dini yaşamları ve siyasal görüşleri sıkça tartışılmaktadır. Çoğunlukla da kesin bir sonuca varılmaksızın toplumsal bilinçte şüpheler uyandıran söylemler Alevîliği her geçen gün tanımlanabilir olmaktan daha çok uzaklaştırmaktadır. Bununla birlikte geçmişte resmi veya gayri resmi olarak tertip edilen toplantılar, Alevîleri ve Alevîliği tarihsel köklerinden uzaklaştırarak Alevîlik olgusunu daha da karmaşık hale getirmiştir. Tarihsel kökler, yazılı ve kısmen sözlü kaynaklar Alevîliği anlamamıza yardımcı olacak materyallerdir. Ancak geçmişinden ve tarihsel gerçekliğinden koparılan Alevîlik, günümüzde anlaşılabilir bir hale sokulmuştur. Farklı fraksiyonlar ve ocaklar etrafında toplanan Alevîliği ve Alevîleri tanımlamak, çözümlenmek veya analiz etmek her geçen gün zorlaşmaktadır. Bu konu

Alevîliğin ne anlama geldiği, Alevîliğin ortaya çıkışı, Alevîliğe etki eden dinî, sosyal, kültürel, siyasal faktörlerin neler olduğu gibi konular, çalışmamızın kapsamı dışındadır. Bu konular, başka bir akademik çalışma içinde işlenecektir. Bu çalışmamızda genel bir girişten sonra Alevîlerin ve araştırmacıların dini veya kültürel olarak konumlandırmakta zorluk çektikleri cemevlerini anlamaya çalışacağız.

Tarihi sürece genel olarak baktığımız zaman Alevî örgütlenmelerinin XIII-XV. yüzyıllardan itibaren başladığını ve bazen ivme kazandığını bazen de durgunlaştığını ve nihayetinde günümüze kadar ulaştığını görmekteyiz. Alevîler dönemin siyasi ve kültürel koşullarına göre uygun zeminde örgütlenmiştir. Alevî örgütlenmelerin, dini (Barlak, 2019: 117-134) ve siyasal (Barlak, 2018: 383-430) örgütlenme şeklinde ikiye ayrıldığını söyleyebiliriz. Geçmişte Alevîler dini ve siyasi örgütlenmelerini dergâhlar, tekke ve zaviyeler etrafında şekillendirirken günümüzde ise dernekler, vakıflar, cemevleri ve siyasi partiler kurarak bunu sağlamaktadır.

Alevîlik ve cem olgularını anlamak için geçmişte tekke, zaviye ve dergâhların yerine getirdikleri fonksiyonları tespit etmemiz, cemin literal ve teknik anlamını belirlememiz, bu olguların tarihsel gelişimini ve yapısını bilmemiz gerekmektedir. Cem erkânının dini-kültürel formlarını araştırmadan bu ritüeli anlamamız ve anlatmamız imkânsızdır. Dolayısıyla bu konunun bütün yönleriyle irdelenmesi gerekmektedir.

2. Cem ve Tarihsel Kökeni

Halk arasında “Kırklar Cemi”, “Kırklar Meydanı”, “Erenler Cemi”, “Cem Ayini”, “Cem Erkânı”, “Cem Bezm”i, “Cem Töreni” ve kısaltılmış şekliyle cem veya cıvad adı verilen “Ây(i)n-i cem”, sözcük anlamıyla bir araya gelmek, toplanmak, birlikte ibadet etmek demektir (Gülçiçek, 2004: 631). Arapça kelime manası itibarıyla cem, toplama, toplanma, bir araya gelme, getirilme (Ayverdi, 2005: 467) birleştirme, bir olma, biriktirme, topluluk, kalabalık, birlik, parçaların bir araya gelişi (Baba, 1998: 34) manalarına gelmektedir. Cem, kullanıldığı ilim dallarına göre farklı manalara gelmekte ve o ilim dalına has bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Belagat, tasavvuf, fıkıh, İslam mezhepleri tarihi vb. ilim dallarında kendi içinde farklı anlamlar ihtiva etmektedir (Rençber, 2018: 19-22).

Cem, önceden haber verilenlerin katılımıyla başlar ve düşünler bu törene alınmaz. Cemevi ya da cem odasında bir araya gelen cemaat, halka halinde yüz yüze bakacak biçimde oturur (Üçer, 2018: 59-84). Bağlama eşliğinde zâkir tara-

findan Hz. Muhammed, Hz. Ali, Ehl-i Beyt, On İki İmam ve Kerbela katliamı üzerine deyişler, mersiyeler, dualar okunur. Halka namazı adı verilen tek ya da iki rekâtlık namaz secde edilir, kadınlı erkekli semah dönülür, on iki hizmet yerine getirilir, kurban tığlanır ve lokma dağıtılır (Üçer, 2010: 355-366).

Cem, Alevîlerin temel erkân şeklidir. Dinin temel kuralları sembollerle ifade edilir. Dünya nimetlerinden soyutlanıp manevi bir dünyada yaratana bütünleşme yani tevhid halidir. (Komisyon, 2006: 28).

Cem ayininin ilk olarak nerede, nasıl başladığı, tarihsel ve kültürel boyutlarıyla nereye dayandırıldığı tartışılmaktadır. Burada belirtmek gerekir ki, cem ayininin kaynağının bulunması cem ayini hakkında yapılan tartışmalara da son noktayı koymak açısından önemlidir. Kaynağının bulunması halinde cem ayini hakkında daha tutarlı, daha objektif, daha sistemli bir değerlendirme yapılabilecektir. Konunun karışık olması bu konuda bizleri aydınlatacak kadar yeterli kaynağın elimizde bulunmamasındandır. Cemevleri, bu süreçte farklı sosyal ve kültürel işlevler üstlenmiş ve bu kültürel-sosyal işlevler cemevi olgusunun içeriğini değiştirmiş, hatta yeniden belirlemiştir. Cemevlerinin kurumlaşma süreci, cemevlerinin kökenlerine ve tarihi-kültürel meşruiyetine yönelik canlı bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu konuda araştırma yapanlar birçok farklı tez ileri sürmüşlerdir. Kimileri cemevlerini Miraç hadisesine, kimileri Orta Asya'daki adetlere, başka araştırmacılar İmam Cafer-i Sadık'ın uygulamalarına ve Yakutlardaki dini ritüellere dayandırmaya çalışmış, hatta kimileri Anadolu'nun en eski inanışlarından biri olan Dionysos kültürüne kadar vardırırmıştır.

Birinci rivayet: Alevîlere göre cem törenleri Hz. Muhammed'in Miraç'tan döndükten sonra kırklar adı verilen bir meclisi ziyaret etmesi ve orada bulunan kişilerle olan konuşmalarına dayanır.

İkinci rivayet: Türklerin kadınlı erkekli toplantılar yaparak buralarda içki içip eğlenmeleri, çalgılar çalıp sema etmeleri töreleri icabıdır. İslamiyet'i kabul ettikten sonra bu adetleri terk etmeyerek onları İslami bir kılığa sokmuşlardır. İşte Alevî Bektaşî ceminin aslı budur. "Sekahum sırrı" da eski Türklerin içki alışkanlığına Kur'an'dan delil bulma gayretinden başka bir şey değildir. Bu tarikat mensupları tamamen Eski Türk töresine dayanan içki toplantılarını Miraç hadisesi ve ayetlerle açıklamaya çalışmışlardır (Eröz, 1992: 56).

Üçüncü rivayet: Cem ayini ile kadim Anadolu kültürlerindeki kutlamalar arasında paralellik olduğu iddia edilmektedir. Alevîlik-Bektaşîlikteki Cem ayini, Antik Anadolu kült ve kültüründen etkilenerek günümüze kadar devam eden bir erkândır. Bektaşîlikteki bu içkili çalgılı törenlerin Zerdüşti dini ve

binlerce yıl önce Anadolu'da üzüm toplama döneminde kutlanan "Dionysos" ayinlerinden de etkilendiğini söylemek mümkündür (Sözengil, 1992: 106).

Dördüncü rivayet: Yakutlarda Isı-ah denilen bir ayin yapılır. Bu ayinde topluca kırmızı içilirdi. Ayini şaman yönetir, kadın erkek bir yerde toplanarak birbirilerinin ellerinden tutup daire meydana getirirlerdi. Sonra "hu hu" diyeerek raks etmeye başlarlardı (Sözengil, 1992: 107).

Beşinci rivayet: Farsça bezm (meclis, eğlence) ve Cem kelimelerinden yapılmış bir tamlama olup "Cem meclisi" anlamına gelir. İran'da hüküm süren Pişdâdiyân sülâlesinin dördüncü ve en büyük hükümdarı Cem veya Cemşîd'in, ilk defa içki meclisi kurarak "bezm"i icat ettiği, bu sebeple ona izafe edilmiş ve "Bezm-i Cem" tamlaması bu şekilde kullanılmıştır. Bunun sonucu olarak her türlü içki meclisine "Bezm-i Cem" veya kısaca "bezm" denilmiştir (Pala, 1994: 104-105).

Altıncı rivayet: Hacı Bektaş-ı Veli'nin sohbetlerinde, bütün talipler toplanır, şiirler okunur, zikirler yapılır ve Kur'an okunurdu. Böylelikle ilk cem törenlerinin temeli atılmıştır (Bakır, 2003: 53-54).

Yedinci rivayet: İlk cem törenlerinin İmam Cafer-i Sadık tarafından yapıldığı ve bugün yapılan cemin bunun devamı olduğunu ifade eder (Doğan, 1998: 27-150).

Bir kısım araştırmacılar ise cemevi geleneğinin çok sonraları ortaya çıkmış olan yeni bir örgütsel kurum olduğunu iddia etmekte ve bir ibadethane olmaktan ziyade, bir tür tekke ya da dergâh işlevi gördüklerini savunmaktadırlar. Onlara göre cumhuriyetin ilanı ile birlikte tekke ve zaviyelerin kapatılması Alevîlerin, kendilerine has birer toplanma ve edep-erkân mekânlarına ihtiyaç duymalarına yol açmış ve bu ihtiyaç bugünkü cemevi yapılanmalarını sonuç vermiştir (Rençber, 2018: 22-27).

3. Sonuç

Kendilerine has adab ve erkânları bulunan Alevîlerin en önemli erkânları perşembeyi cumaya bağlayan gece yapılan, kadın ve erkeklerin birlikte iştirak ettikleri "Cem Âyini"dir. Kutsal kabul ettikleri gün ve geceler ile gerek şekil gerekse yer olarak Sünnî Müslümanlardan ayrılan Alevîler, bu farklılıkları nedeniyle kendilerine özel meydan ve toplanma yerleri oluşturmuşlardır.

Alevîler tarih boyunca kendilerine has bazı adap ve erkânlar geliştirmişlerdir. Bu ortak adap ve erkân uygulamalarının topluca yerine getirilebilmesi için bazı ortak mekânlara gerek duyulmuş ve geçmişte bu işlev, köy odalarında,

tekkelerde ya da dergâhlarda yerine getirilmiştir. Fakat Türk toplumunun yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki gelişimini köklü biçimde belirleyen iç göç olgusu, Alevî yurttaşlarımızın da diğer birçok toplum kesimi gibi büyük kentlere göç etmelerine yol açmış ve bu zorlu süreçte Alevîlik, Alevî yurttaşlarımızın karşılıklı dayanışmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Ülkemizde faaliyet göstermekte olan cemevlerinin birçoğunun, bu zorlu iç göç sürecinde kurulduğu görülmektedir.

Alevî ve Sünni yurttaşlarımız arasındaki ilişkiler ve Alevîliğin dini, siyasi ve kurumsal uzanımları bugün ülkemizin en canlı tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Türk toplumunun asli unsurlarından birini oluşturan Alevî yurttaşlarımızla, Türk toplumunun bir diğer asli unsuru olan Sünni yurttaşlarımız arasında sağlıklı bir diyalogun tesis edilebilmesi için her iki kesimin de birbirine önyargısız bir güven duygusuyla yaklaşması ve birbirlerine güven beslemesi gerekmektedir.

Fakat tarihi kökenleri ya da meşruiyetleri ne olursa olsun cemevleri, tarihsel süreç içinde yüklenmiş oldukları birçok sosyal, ekonomik, kültürel ve eğitsel işlevlerle bugün artık inkâr edilemez bir sosyal gerçeklik haline gelmişlerdir ve cemevlerinin statüsü tartışılırken bu farklı işlevlerin mutlaka göz önünde bulundurulması gerekir.

Alevî yurttaşlarımızın nazarında cemevleri birer edep, erkân meydanıdır. Sorgu-sual, karar yeri olarak dar meydanıdır, semah yeri olarak kırklar meydanıdır, musahipliğin, yani ahiret kardeşliğinin, kabul ve onay yeri olarak birlik meydanıdır. Yüklendikleri bu manevi anlamların yanı sıra birçok sosyal işleve de sahiptirler. Bu yüzden cemevlerinin sosyal, ekonomik ve kültürel dayanaklarının tarihi dayanaklarından daha az tartışmalı olduğunu kabul etmek gerekir.

Cemevleri bugün, bünyelerinde faaliyet gösteren aşevleriyle haftanın belirli günlerinde fakirlere yemek dağıtan, dar gelirli gençlere eğitim yardımları sağlayan, çeşitli kurslar veren, Alevî inanç ve kültür tarihini inceleyip yeni nesillere aktaran, cenaze hizmetleri sağlayan, aileleri fakir çocuklar için sünnet merasimleri düzenleyen, evlenemeyen gençlere maddi manevi yardımlar yapan, Alevî yurttaşlarımızca değer verilen mekânlara ziyaret turları düzenleyen sosyal dayanışma mekânları haline gelmişlerdir. Bu esas uyarınca paneller, konferanslar, seminerler düzenlemekte, toplu kutlamalar ve anma etkinlikleri düzenlemekte, Alevîlik inancına ve kültürüne ilişkin kitaplar, mecmualar, gazeteler,

broşürler yayınlamakta, bünyelerinde bulunan kütüphane ve okuma salonlarıyla yurttaşlara kültür hizmetleri sunmaktadırlar.

Cumhuriyet öncesinde birer dergâh ya da tekke gibi faaliyet gösteren bu kurumlar, bugün, yukarıda kısaca özetlenmiş olan tüm bu sosyo-ekonomik ve kültürel işlevleriyle dernek ya da vakıf statüsünde işlemektedirler. Cemevleri, yüklendikleri tüm bu işlevlerle birer sosyal, kültürel ya da ekonomik dayanışma odağı olarak ortaya çıkmaktadırlar. Türkiye’de cemevleri konusu dini saiklerle değil ancak hukuki saiklerle çözüme kavuşturulabilir. Çünkü Alevîlik-Bektaşîlik gibi günümüzde tasavvufi geleneği sürdüren tarikat veya cemaatlerin yasal olarak güvence altına alınması ve devlet denetimine tabi tutulması gerekmektedir. Devletin, toplumdaki bütün gruplara eşit mesafede bulunması ve her bir grubun sorununa çözüm üretmesi gerekmektedir. Cemevlerinin tartışıldığı bütün platformlarda bu hususların göz önünde bulundurulmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Ayverdi, İlhan. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Baba, Safer. (1998). *Tasavvuf Terimleri*. İstanbul: Keten Yayınları.
- Bakır, Mahmut Riyat. (2003). *Tasavvufî Bir Kavram Olarak Cem ve Bektaşîlikteki Yorumu*. İstanbul: Alternatif Yayınları.
- Barlak, Muzaffer. (2018). “İslam Düşüncesinde Muhalefetin Teopolitik İmkânı ve Yapısı”, *e-Makalat Meşhep Araştırmaları Dergisi*, (2) 2, s. 383-430.
- Barlak, Muzaffer. (2019). “Kelam Geleneğinde Tanrı Tasavvurları”, *Sistematik Kelam*. Ankara: Bilay Yayınları, s. 117-134.
- Doğan, Gürani. (1998). *Alevîlik’te Ön Bilgiler ve Cem-Zakirlik*. İstanbul: Can Yayınları.
- Eröz, Mehmet. (1992). *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevîlik Bektaşîlik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Gülçiçek, Ali Duran. (2004). *Her Yönüyle Alevîlik*. II, s. 631.
- Komisyon. (2006). *Gelin Canlar Cem Olalım*. İstanbul: Cem Vakfı Cep Kitapları Dizisi: 4.
- Pala, İskender. (1994). “*Bezî-i Cem*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 104-105.
- Reñber, Fevzi. (2018). *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlikte Cem ve Cem Evleri*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları.

Sözengil, Tarık Mümtaz. (1991). *Tarih Boyunca Alevîlik*. İstanbul: Çözüm Yayınları.

Üçer, Cenksu. (2010). *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*. Ankara: Ankara Okulu.

Üçer, Cenksu. (2018). "Cemevi: Âdâb ve Erkânın İcrâ Edildiği Mekân". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 88, 59-84.